

8/4 Pentely, dusík

Pentely – V.A skupina – N, P, As, Sb, Bi

- $ns^2, np^3 \Rightarrow 5$ valenčních elektronů, oxidační číslo: $-III \rightarrow V$
- N a P nekovy, As a Sb polokovy, Bi kov; N je plyn, ostatní prvky pevné látky, tvoří více modifikací

Dusík $^{14}_7\text{N}$ (Nitrogenium)

- biogenní prvek, bezbarvý plyn bez zápachu, tvoří molekuly N_2 ; volný je ve vzduchu; atomární N je velmi reaktivní
- biogenní prvek, důležitý pro stavbu rostlin, tvorbu bílkovin
- zisk: laboratorně: tepelným rozkladem dusitanu amonného NH_4NO_2 ($\text{NH}_4\text{NO}_2 \rightarrow \text{N}_2 + 2\text{H}_2\text{O}$)
- výroba průmyslově: např. frakční destilací zkapalněného vzduchu
- užití: inertní (netečná) atmosféra, příprava NH_3 , HNO_3 , solí, hnojiv

Jaké vlastnosti a využití mají sloučeniny dusíku?

- 1) amoniak NH_3
  - důležitý pro růst rostlin, vzniká rozkladem bílkovin; bezbarvý plyn štiplavého zápachu (dříve označení čpavek), dráždí sliznice, jedovatý, nebezpečný pro životní prostředí, dobře zkapalnitelný, výborně rozpustný ve vodě ($\rightarrow \text{NH}_4\text{OH}$); plynný amoniak i jeho vodný roztok jsou žraviny (při práci – chránit zrak)
  - chladicí látka, náplň průmyslových chladicích systémů a klimatizace (zimní stadiony, výroba ledu); při vypařování spotřebuje velké množství tepla; surovina pro výrobu sody, HNO_3 , hnojiv, barviv, výbušnin
  - zásada; vyrábí se slučováním N_2 a H_2 za vysokého tlaku, teploty a s katalyzátorem ($\text{N}_2 + 3\text{H}_2 \rightarrow 2\text{NH}_3$), vzniká rozkladem rostlinných a živočišných zbytků; dříve zisk z plynárenských čpavkových vod
- 2) oxid dusný N_2O
  - narkózy (rajský plyn), vzniká tepelným rozkladem NH_4NO_3 , náplň bombiček na šlehání smetany
- 3) oxid dusnatý NO
  - spolupůsobí při vzniku „kyselých dešťů“, uniká do ovzduší při některých výrobcích a ze spalovacích motorů
- bezbarvý plyn, nereaguje s vodou a hydroxidy; vzniká přímým slučováním dusíku a kyslíku v elektrickém oblouku (při elektrickém sváření kovů) nebo redukcí HNO_3 s kovy či nekovy
- 4) oxid dusičitý NO_2
  - vzniká spolu s oxidem dusnatým; meziproduct při výrobě kyseliny dusičné
  - $2\text{NO} + \text{O}_2 \rightarrow 2\text{NO}_2$, $2\text{NO}_2 + \text{H}_2\text{O} \rightarrow \text{HNO}_3 + \text{HNO}_2$, $\text{NO}_2 + 2\text{H}_2\text{O} + \text{O}_2 \rightarrow 4\text{HNO}_3$
- 5) oxid dusitý N_2O_3
  - existuje při teplotě nižší než 0°C ; $\text{NO} + \text{NO}_2 \rightarrow \text{N}_2\text{O}_3$
- 6) oxid dusičný N_2O_5
  - krystalická látka, vzniká dehydrogenací HNO_3 , zahřátím se explozivně rozkládá
- 7) kyselina dusičná HNO_3
  - žravina, má nitrační účinky, leptá kůži, peří, dráždí dýchací cesty; reaguje téměř se všemi kovy (ne např. s Au a Pt – vytvoří ochrannou vrstvu oxidu), silné oxidační činidlo, oxiduje všechny kovy kromě Au a platinových kovů (reagují jen s lučavkou královskou: $3\text{HCl} : 1\text{HNO}_3 \rightarrow \text{AuCl}_3 + \text{NO} + \text{H}_2\text{O}$); koncentrovaná (68%) je žlutohnědý roztok; uchovává se v tmavých lahvích; na světle se rozkládá na NO_2 , H_2O a O_2
  - použití: výroba průmyslových i vojenských výbušnin (např. dynamitu), barviva a průmyslová hnojiva
- 8) kyselina dusitá – HNO_2
  - jen ve zředěném roztoku; teplem se mění na $\text{HNO}_3 + \text{NO}$; pro výrobu azobarviv
- 9) dusičany
  - KNO_3 , NaNO_3 , $\text{Ca}(\text{NO}_3)_2$ – hnojiva; KNO_3 (sanytr – výbušniny, střelný prach, konzervace masa), AgNO_3 fotografický průmysl (filmy a papíry), kožním lékařství (lápís na bradavice), NH_4NO_3 – hnojivo, výbušniny
- 10) dusitany
  - KNO_2 , NaNO_2 – pro konzervaci masa (patří do nežádoucích „éček“), jsou (na rozdíl od HNO_2)
- 11) amonné soli
  - NH_3 + kyselina v plynném stavu nebo vodním roztoku
  - nestálé, teplem se rozkládají na hydrogensoli $\rightarrow$ další rozklad na NH_3
    - a) $\text{NH}_4\text{Cl} \rightleftharpoons \text{NH}_3 + \text{HCl}$ ($\rightarrow$ čištění kovů; $\leftarrow$ důkaz NH_3)
    - b) $(\text{NH}_4)_2\text{CO}_3 \rightleftharpoons \text{NH}_3 + \text{NH}_4\text{HCO}_3$ (prášek do pečiva) $\rightarrow 2\text{NH}_3 + \text{H}_2\text{O} + \text{CO}_2$
    - c) NH_4NO_3 (výbušnina) $\rightarrow \text{N}_2\text{O} + 2\text{H}_2\text{O}$
  - „salmiak“ – pro čištění povrchu kovů při pájení, část suchých článků baterií
- 12) deriváty NH_3
  - náhradou 1 H $\rightarrow$ amidy, náhradou 2 H $\rightarrow$ imidy, náhradou 3 H $\rightarrow$ nitridy
- 13) HN_3 (azoimid, kyselina azidovodíková)
  - slabá kyselina; soli (azidy) Pb, Ag $\rightarrow$ do rozbušek (nárazem explodují)